

520
51

Prof. Slavko Kaluđerčić

Husein-Kapetan Gradašćević
Zmaj od Bosne

Preštampano iz „Jugoslavenkog lista“

10% u korist „Gajreta“

Cijena 6 Dinara

Sarajevo, 1932

Štamparija „Obod“ J. Karić, Sarajevo

Spomenička građa

II 43

929 Gradašćević H. (0. 036. 6)

0122370

COBISS •

BIBLIOTEKA SARAJEVA

Mladost Husein-kapetana Gradašćevića

U istoriji XIX vijeka Bosne među najpopularnije ličnosti, najznamenitije junake dolazi svakako Husein kapetan Gradašćević. Njegova ličnost, rad, duboko se usadila u duše širokih slojeva naroda. On je postao simbol junaštva, požrtvovanja, njegovim se imenom narod oduševio, ustalasio, krenuo u ispolinsku, nejednaku i tešku borbu za stara prava i privilegije Bosne. Husein se borio za samostalnost i nezavisnost Bosne.

Od kako je Bosna izgubila svoju državnu samostalnost u XV vijeku pred silnom navalom Turaka, pa sve tamo do okupacije, uvijek je Bosna za turskog gospodstva imala svoju unutarnju samostalnost i velike autonomne povlastice. Na te svoje privilegije Bosanci su bili gordi i ponosni, čuvali ih i branili sa velikim ponosom i dubokom ljubavlju.

Zna se tačno, za turskog gospodstva, da su Srbija, Vlaška i Bosna bile autonomne zemlje, s tim da je Srbija davala Turskoj vojnike, za vremena teških ratnih zapleta, a Vlaška i Bosna nisu Turskoj ni vojnika davale.

U početku XIX vijeka putopisci i dobri poznavaoци Bosne i njenih prilika bilježe da je tada u Bosni bilo 48 kapetana ili nasljednih begova, koji su u knežinama bili gotovo sasvim samostalni i nezavisni od središnje vlasti u Carigradu. Razumije se, da je radi položaja ove nasljedne gospoštine iščezavao položaj vezira i uništavala se njegova vlast. Sve carske spahije radije su slušali i pokoravali se ovim begovima i kapetanima svoga kraja negoli veziru, koji se nikada nije mogao dugo skrasiti na vezirskoj časti u Bosni. Kapetani su imali osim toga pravo da sebi biraju svoga glavnog vojvodu — alajbega. Bosna je u tome uživala zaista neku vrstu vlastelinske samouprave. Kapetani su Porti plaćali neki mali danak, a inače je svaki svojom kapetanijom

upravljao potpuno samostalno. Čak su jedni s drugima i ratove vodili.

Što su nemiri tursku carevinu sve više upropašćavali, a centralna vlast u Carigradu sve više slabila i gubila se, to je moć bosanskih kapetana — begova u narodu se snažila i jačala, a vezirova vlast sve više tamnija i blijedila. Iz toga vremena nastala je u Bosni poznata izreka, po kojoj je neko upitao bosanskog bega da li se koga boji, a on je odgovorio: da se Boga boji malo, cara (t. j. sultana) nimalo, a vezira ko ni dora (konja) svoga. Sarajevski janičari uspjeli su da se vezirska stolica premjestila iz Sarajeva u Travnik. Oni su načinili pravilo da vezir ne smije noćiti u Sarajevu više od četiri noći. Take su bile prilike u Bosni pred Husein-kapetanov pokret. Istina Bosna je uvijek davala Turskoj carevini najveći i najbolji dio vojske kad god bi bila u opasnosti od spoljnje neprijatelja, ali čim bi ta opasnost minula, onda bi Porta nastojala da okrnji ili uništi davnašnja prava bosanskih begova i kapetana. Tako se češće, višeputa dogodilo da su Bosanci morali sa samim sultanom boj biti, ma da od njih nije bilo boljih boraca i čuvara Islama. Jedan od glavnih pokreta bijaše onaj za vremena bosanskog viteza »Zmaja od Bosne« Husein-kapetana Gradašćevića.

Husein kapetan rodio se 1802 godine u Gradačcu. Sin je čuvenog Osman-kapetana iz Gradačca, koga narodna pjesma spominje kao dobrog junaka i viteza. Huseinov otac bio je čuven sa svoje stroge pravičnosti, kako prema hrišćanima tako i prema musimanima. Mati Huseinova bila je Đurđijanka. Od matere je naslijedio kao mlijeko bijelu kožu, a od oca strogost i pravednost. Od matere je naučio Kur-an, bio je iskren i pobožan musliman, brižljivo je vršio sve obrede svoje vjere i propise Kur-ana, ni za što na svijetu ne bi propustio a da ne klanja pet puta dnevno, šta više često su ga vidali kako za vrijeme razgovora ponavlja sasna tiho poneku molitvu iz Kur-ana. Nije pio nikakvih vinskih niti alkoholnih pića. Stasa je bio osrednjeg, impozantna izgleda, pogleda blaga više nježna i sumorna, osmijeha puna draži i tuge, a njegove krupne oči natkriljavahu

guste i ukrštene obrve. Jedva se moglo vjerovati, da se u tome nježnom tijelu krije onako snažna duša, veliki vojnički darovi, jaka taština, a osobito nevjerovatna lična hrabrost, dotjerana ponekada do drskosti. Od oca je naslijedio uzburkanu krv, jahanje bijesnih konja i pasanje svjetlog oružja. Osim toga otac mu je bio bogat, čuven i uvažan. Sve to ostavio je u nasljeđe svome sinu. Husein je živio u vrlo burno vrijeme. Slušao je o borbama Karadordevim. Slušao je za silnu mržnju Derendelijinu prema bosanskim plemićima — begovima. Znao je za Huršid pašu, velikog vezira, starog iskusnog borca i ratnika, slušao je o njegovom ratovanju po Šumadiji. Doživio je onu strašnu sječū bosanskih prvaka za vrijeme Dželaludin paše, kada i njegov otac Osman kapetan izgubi svoju sa ramena glavu. Kada mu otac pogibe, bijaše Husein u punoj muškoj snazi, preturio je osamnaestu godinu.

Sultan Mahmud II. došavši na prijesto poslije Selima III. i Mustafe IV. pomoću čuvenog Mustafe Bajraktara, počeo je energično zavoditi nov red u vojsci. Trebalo je stati na put neredima i rasulu što je počelo polako obuzimati cijelu carevinu. Bosna je bila na prvom mjestu u koju je trebalo zaveći — nizam. Trebalo je postaviti u Travniku za vezira čovjeka u koga bi se mogli pouzdati da će satrati otpor koljenovića u Bosni. Najpodesniji bio je za taj poziv i položaj Dželaludin paša, namjesnik jedrenski. Bi mu zapovjedbno da i najmanji otpor kazni najstrožijom silom. U ranoj mladosti ovaj paša bio je u redu bektashijska. Bio je skroman u životu, nije volio raskoš kao ostali veziri. Kod njega nije bilo ni harema ni dvora, cijelo vrijeme posvećivao je samo svojoj dužnosti. Bio je strog, gvozdena ruke, odlučan i neustrašiv, vrlo obrazovan i pjesnik, a pri tome i pravdan. Često je išao preobučen, kao što je bio običaj u starih sultana i vezira. Pazio je, budio kako se vrše njegove zapovjedi. Išao je u bogomolje hrišćana. Kao pristalica Mahmudovih reformama rado se primi povjerenoga mu zadatka i pohita na svoju novu dužnost.

Marta mjeseca 1820 stiže Dželaludin u Travnik i silom stade provoditi svoj plan. Pošlo mu je za rukom da je pri-

dobio za sebe nekoliko pristalica među sarajevskimagama. Sarajevo je bilo središte bosanske vlastele begova. Može biti šesti dio Sarajlija imao je udjela u janičarskim povlasticama. Na vezirovu stranu pređe znamenita kuća Džindžalića, te mu je sada bilo lakše da okrene svu svoju silu i snagu protivu rascjepane bosanske vlastele. U borbi je bio nemilosrdan i okrutan. Mnoga i mnoga glava poletjela je s ramena bosanskih koljenovića, pa u toj gomili palo je i dosta nevinih. Padoše glave derventske kapetana, maglajskog, Osman kapetana iz Gradačca Huseinova oca, Hadži Sali-bega iz Srebrenice velikog prijatelja i poznanika prote Matije i kneza Miloša. Njega domami Dželaludin u Travnik i tu ga posječe. Poginu od Dželaludina mača Fočić Ahmet barjaktar iz Sarajeva, pa banjalučki kapetan i mnogi drugi. U samome Jajcu za jednu noć posječe šesnaest glava. Njegova sablja ne odmaraše se, on potonu u silnu krv zavodeći red po Bosni. Uklanjavao je sve što mu je stajalo na putu. Progonio je osobito stare koljenoviće, koji su osijedili u uživanju svoje stare samostalnosti, i nikada se sa njom ne bi rastali. Tražio ih je po njihovim gradovima. Oružjem zauze Mostar i Srebrenicu. Nikakovo sredstvo nije mu bilo mrsko samo da uništi ponos, moć i snagu bosanskih koljenovića.

Za ovih strašnih i krvavih dana Husein je bio u naponu, jeku svoje mladosti i snage. Mogao je imati najviše do 18 godina.

Husein kapetan i Ali paša Vidaić. — Kroz krvavu borbu do iskrenog prijateljstva.

Kada je dignut s Bosne Abdurahman-paša, Husein je mogao imati oko 26 godina. Za to vrijeme on je gledao svojim očima krvave događaje u kojima se kupala Bosna. Sve je to na njega ostavilo vrlo dubokoga trada, jer mu tada pogiboše otac i sinovac. Njegova duša i srce bilo je prepuno gorčine i jada.

Svi bosanski veziri koji su god dolazili u Bosnu za carske namjesnike, gledali su da pridobiju koga od koljenovića bosanskih bilo titulama bilo položajem. Tako 1829

godine postavi sultan Ali-pašu Vidaića (Fidahića — po tim su imenom u narodu poznati) iz Travnika za pašu srebreničkog. On se krenu u Srebrenicu da je zauzme, ali ga Srebreničani ne primiše, jer je išao u ime cara, koga Bosna zvaše »đaur-sultanom«. Srebrenicu je prije njega zauzeo neki Memić-aga. Memić-aga vrlo je brzo i lako zadio bio za sebe muslimane i hrišćane, ove naoružao i odlučio da s oružjem u ruci odupre Ali-paši Vidaiću. Videći Vidaić da ga ne može istjerati iz grada, počeo se spremati da se vrati natrag u Zvornik. Kada se vrati u Zvornik, na svoje veliko čudo, nađe sve kapije zatvorene. Dok se on bavio pod Srebrenicom, u Zvorniku se njegov rođak Mahmud-paša, inače dobar prijatelj srebreničkog Memiš-age, bijaše proglasio za gospodara Zvornika. Ali-paša naumi silom prodrijeti u grad. Na sreću njegovu u varoši je bilo dosta njegovih prijatelja i pomoću njihovom on uđe u grad. Otvori se krvava borba po ulicama, čaršiji i oko kuća. Ovaj put Vidaić bi sigurno održao pobjedu, kako bijaše velik junak, da nije njegov protivnik našao sebi saveznika u Husein-kapetanu iz Gradačca. Protiv ove dvojice nije se moglo boriti, obojicu nije mogao savladati, jer je Husein-kapetan došao u pomoć Mahmud-paši u najzgodniji moment sa odabranom vojskom. Otvori se ponovo borba u samoj varoši. Ali-paša bio je preslab protiv dvojice poznatih i istaknutih junaka. Zatvori se u jednu kuću. Tu se borio i branio samo sa dva tri momka. Uz njega bilo njegovo najviše blago: trogodišnji sin mu i arapski konj. Borba je bila krvava, sav gornji boj kuće bio je razrušen kuršumima iz pušaka, kuća je bila srušena do polovine. Opasnost je velika prijelila, da se kuća ne zapali i ne sruši na Ali-pašu. Veličanstveno je bilo Ali-pašino ponašanje u tome trenutku. On dade svoga sina jednome momku u naručje i posla ga svome neprijatelju Mahmud-paši sa porukom: »Nosi ga mome neprijatelju Mahmudu, neka sa njim čini šta mu je volja.« Mahmud-paša primi malo dijete i držao ga je i čuvao kao svoje rođeno. Zatim se Vidaić Ali-paša preda Huseinu, a ovaj ga sa sobom odvede u Gradačac. Od ovog doba imamo pred sobom dvije istaknute istorijske ličnosti: Huseina kao pobjedioca i Ali-pašu kao zarobljenika. Junak

štvò i velikodušno ponašanje prvoga oplemenilo je dušu drugoga, i oni poslije kratkoga vremena postadoše najbolji i nerazdvojeni prijatelji i drugovi. I zaista u svima potonjim poslovima Husein-kapetan nije imao vjernijeg ni jačnijeg druga od Ali-paše Vidaića.

Kada je Namik-paša došao u Bosnu gledao je da mirnim načinom zavede novačenja. Radi toga, pozove iz cijele Bosne i Hercegovine ajane i kapetane u Travnik. Pozove i nekoliko istaknutijih prvaka iz Sarajeva. Na skupštini se govorilo o sabiranju vojske, koju je trebalo poslati protivu Rusa. Vojska se sakupi i krenu pod vodstvom Ibrahim-Alaj-bega Sulejmanpašića, Hasan-bega Rustenovića, Mehmed-Šerif-bega i drugih istaknutih begova. Vezir je sve radio po uputama bosanskih prvaka, samo da bi ušao u volju narodu. U tome nije uspio. Pokraj svega toga narod je njega prezirao, jer nije nosio onako odijelo, kao što nosahu stari veziri.

Odkako su ukinuti janičari u Carigradu i rasturenjeničarski odžak, odtada su se širile razne glasine po Bosni i Hercegovini o uređenju nove vojske. Među ajanima se pripovijedalo kako će se hvatati po vilajetu mladići i da će oni bez zamjene uvijek služiti vojsku. Te nove reforme iz Carigrada nikako se nisu sviđale koljenovićima, ponositim begovima, koji su od uvijek gledali na svoju otadžbinu, kao na zemlju, koja se stalno ponosila i dičila nekom vrstom samostalnosti i nezavisnosti, i gdje se nijedna reforma nije mogla zvesti bez njihova pristanka. Oni su gledali na Bosnu i Hercegovinu kao na državu u državi, gdje su vladali na svoju ruku, a Turskoj davali onoliko vojnika koliko bi odredili na svojoj skupštini.

Husein-kapetan izabran za bosanskog vezira. — Husein-kapetan i knez Miloš.

Kada su Bosanci čuli da je sultan odredio novačenja u cijelom carstvu, prepadoše se da i na njih ne dođe red. Zato odrediše sastanak u Travniku gdje poslije dužeg vijećanja jednoglasno zaključiše: Ako sultan pokuša na lijep način da zavede svoje reforme, da se svi jednoglasno tomu

odupru, a ako pokuša silom, da se sila silom suzbije. Zato svi moraju dušom i tijelom prionuti uz ovaj pokret i metnuti na kocku: čast, imanje i život — uopće sve. To je bio velik, težak i opasan podhvat zato se obrate Mustafa-paši skadarskome, koga su Arnauti zvali Škodra-pašom. Od nezapamćenih vremena skadarski pašaluk nalazio se u Bušatlija, čije je porodice bio potomak Mustafa-paša. Ta se kuća smatrala najuglednija i najstarija u tim krajevima a oni su za sebe tvrdili da su kraljevskog porijekla. Mustafa-paši u to doba bilo je oko 25 godina, prilično je znao turski, mnogo se zanimao geografijom, osobito geografskim kartama. Bio je ratoboran i tvrdoglav u čuvanju svojih prava. Na tome vijeću odluče Bosanci da na čelu svih ajana i cijeloga pokreta bude Husein-kapetan Gradašćević. Iza nedugo vremena stiže u Bosnu Derviš-beg povjerenik Mustafe-paše, te on sklopi sa bosanskim prvacima ugovor, po kome će zajedno sa Bosancima ustati i skadarski vilajet protiv sultanovih reformama.

Bosanski prvaci pozovu u savez i samoga namjesnika bosanskoga Namik-pašu; ovaj ne samo da je odbio poziv nego je počeo raditi da izazove rascjep među prvacima. To mu je za kratko vrijeme i uspjelo. Još od ranijih vremena bili su u omrazi sa Husein-kapetanom Smail-aga Čengić, ajan gatački i Ali-aga Rizvanbegović ajan stolački, te ovi čim doznaše da je Husein-kapetan izabran za starješinu, povukoše se i istupiše iz zajedničkog kola rada. Njima uspije da su pridobili za sebe Lutvi-bega Redžepašića, Hasan-bega Resulbegovića i Osmana Kapetana Mušovića. Odmetanje Hercegovaca od Husein-Kapetana vrlo je dobro došlo bosanskome veziru. Vezir pridobije na svoju stranu i Mustaj-pašu Sulejmanpašića i Osman-bega te ovi sa svojim Skopljacima naume da ometu odluku bosanskoga vijeća.

Sarajlije su najviše radile za Husein-kapetana. Čim oni čuše za postupak Sulejmanpašića, sakupe vojsku, koja je trebala da krene na Novi Pazar, te odmah s njom pođu u Travnik da stvar raščiste i izvedu na čistac. Odatle udare na Skopljane, pobjede ih u teškoj i krvavoj borbi, a Sulejmanpašići uteknu u Duvno. Sarajlije krenu za njima u

Skoplje, popale im dovre a zatim se vrata natrag u Travnik. Namik-paša je bio sada u neprilici. Nije imao za sobom dovoljno vojske. Znao je da Bosanci mrze novotarije, reforme i vjerovali su da se radi njih gube ratovi, a bojali su se jake, gvozdene ruke. Zapovijedeno je iz Carigrada još 1830 veziru u Travniku, da u znak reformama obuče novu uniformu, koja mu je poslata iz Carigrada. To je najviše razdražilo duhove. Husein kapetan bio je već sa više hiljada svojih ljudi u Travniku, te natjeraju Namik-pašu da svuče »tijesno odijelo« svoju uniformu što je dobio iz Carigrada i da obuče onakovo, kako su nosili raniji veziri. Namik-paša nije se mogao ništa protiviti. Kada je skinuo uniformu i obukao staro vezirsko odijelo, natjeraju ga da se po propisima vjerskim opere i očita molitvu. Zatim ga povedu sa sobom, da im bude kao neka zaloga. Tada su bili bajramski praznici, te vezir uhvati zgodnu priliku i uteče. Preko Austrije došao je kasnije u Carigrad. Poslije praznika bajramskih opet se okupe svi bosanski prvaci u Sarajevu na vijeću kod Husein-kapetana u kući čuvenog velikaša Zlatarevića, te poslije dužeg vijećanja izabraše Husein-kapetana za bosanskoga vezira.

Mustafa-paša već je krenuo sa 40.000 svojih ljudi i tvrdo se vjerovalo da će on zauzeti Carigrad. A Husein-kapetan stavio je u pokret silu od 35.000 ljudi.

U Beogradu se klikovalo, a u Nišu su ponovo uspostavljena prava jeničarska i tvrdo se vjerovalo da će Škoda-paša (Mustafa-paša) zauzeti Carigrad.

Take su prilike bile u Turskoj kada je Husen-kapetan izabran od svojih Bosanaca za bosanskog vezira.

Послије свршеног избора, сви од срца честиташе Градашчевићу са жељом, да дјело добро почето и сретно заврши. »Сада Босна може бити босанском«, са поносом свима је говорио Хусеин-капетан, »И биће, ако само хоћеш« потврдио је Хусеину стари јунак Хасан-ага из Пећи. »Управљај, Градашчевићу, земљом по бошњачки, да би нам Босна била босанском«, стално је соколио Градашчевића Хасан-ага. У част избора испалин је са сарајевске тврђаве 21 топ, да огласи свој Босни и Херцеговини, да је Босна добила Босанца за везира, вољом самих Босанаца.

Husein-Kapetan Gradašević

Čim je Husein uzeo vlast uruke, odmah se počeo spremati na vojnu. Počeo je kupiti hranu i zapovjedio je da se poberu danci i ostali prihodi beglerbegluka, jer se bez novaca nije moglo ratovati.

Baš u to vrijeme kada se Bosna listom odmetnula od Sultana, bio je u velikoj nevolji Skadarski paša. Veliki vezir, mudri Rešid-paša pošao je protiv skadarskog paše sa mnogo manjom i neuređenijom vojskom, ali zato je bio nadmoćniji u spletkama i lukavstvu. To mu je pomoglo i odlučilo borbu. Velikom veziru pođe za rukom da potplati neke starješine skadarskog paše, a druge opet predobije obećanjima.

Na visinama kod Prilepa dođe do sukoba, najveći dio pašine vojske pređe velikom veziru. Još jednom dođe do borbe, ali bez ikakvog uspjeha. Sada se Škodra-paša povuče u Skadar, zatvori se u vrđavu, da se iz nje brani i čeka bolja vremena i bolju sreću. Veliki vezir dobije odmah zapovijed da krene sa vojskom na Bosnu, da povрати red i da Husiena uhvati živa ili mrtva. Husein je imao prijatelja u Carigradu; oni mu javiše za ovu zapovijed i on se počeo još energičnije spremati da dočeka neprijatelja. Na sve strane poslao glasnike, da se kupi što prije i više vojske. U ovim teškim momentima kada se vidjelo da će doći do otvorenog rata, gotovo sva vlastela bosanska bila su na strani Huseinovoj. On je sakupio do 25.000 što pješaka, što konjanika. Vrijeme nije više dopuštalo da se oklijeva i odgađa. Husein udari sa svojom vojskom preko Rogatice, Višegrada, Priboja i Prijepolja, pa zatim se uputi Novom Pazaru. U Huseinovoj vojsci bio je priličan broj i Srba pravoslavni i to iz njegove kapetanije. Husein je bio vrlo pažljiv i pravedan spram Srba. Njegova vojska vrlo je lijepo i dobro postupa, nigdje nije pokazivala svoju silu, niti je na narod udarala nameta i globa. Gledali su na svaki način da dođu u dobre veze sa Milošem. Tako je 7. juna 1831. godine, kada je Huseinova vojska logorovala u Novome Pazaru, pisao knezu Milošu Emin-aga, muslim sarajevski i Đul-Mustafa-aga. Evo kratkog sadržaja toga pisma:

»Љубезни наш досту. Благодаримо ти што ћеш нам бити при руци, ако нам што утреба, и ми те молимо као

најближег комшију, да нам дослук и љубав учиниш, коју ти тако јасно никада нећемо заборавити, нити пак цијела Босна. Зато гледај да нам пошаљеш 300 товара брашна, како га имао будеш, у Митровицу што скорије, јербо и сам знадеш добро, да се ове године у сиротиње ове не налази, јер је година издала, а војска је доста изјела, а особито у овом садашњем нашем послу. Немамо мишљења ниједнога сирмаха увриједити, јер нисмо пошли да вријеђамо, но да свако вријеђање укинемо и да, будемо од сваке помоћи свима народима и шегу царства.«

Pobjede Husein-kapetana na Kosovu.

Knez Miloš baš u to vrijeme bio je priznat za nasljednika kneza Srbije, a Srbija je dobila autonomna prava i povlastice i prve znake samostalne i nezavisne države. To je sve Miloš isposlovaio svojom vještom i okretnom politikom u Carigradu, Njemu nije bilo do ratovanja nego do dobrih i prijatejskih odnosa sa Carigradom. U jednom opširnom pismu on je opominjao Bosance, da se ne upuštaju u borbu sa Carigradom. Obećao im je da će ih izmiriti sa Sultanom. Istina u pismu je bio malo strog, a i prijetio je. Husein-kapetan po prirodi svojoj ponosit i stari koljenović, koji sa nekom gordošću gledaju na svoje porijeklo, koji vijekovima čuvaju i njeguju tradiciju, a potomci su starinom vitezova i proslavljenih junaka. Njihovi dedovi uvijek su proljevali krv da sačuvaju svoja starinska bosanska prava i privilegije. To je ponos koji prelazi u nasljedstvo s koljena na koljeno, a i s visine gleda na sve ostale. Miloš je bio u očima Huseinovim samo jedan srećan hajduk, uzdignut na kratkovremenu vlast griješnim popuštanjem jednog »đaur-sultana«, otpadnika i koji je bio predmet mržnje svih muslimana. Husein je bio gnjevan što se Miloš usudio da mu ponudi svoje posredovanje i onda ga u tome pismu vrijeđaše, a i pretijaše. U njemu sve to poveća mržnju spram Miloša i stvori nepremostivi jaz između ova dva velika čovjeka, ili tačnije da kažemo udalji Bosnu od Srbije, odvede je drugom smjernicom političkih prilika i interesa. Husein odgovori tako isto Milošu surovim i činčnim riječima, pismo

odisaše prezrenjem, uvredama i izazivanjem, on govoraše Milošu da mu njegovi savjeti nisu potrebni, da prezire njegove ponuge, njegove lijepe usluge, i njegove prijetnje. Neka se on brine svojim poslovima i brigama, i da se ne miješa u pitanja za koja on nije pozvan ni podoban da ih sudi.

Ево неколико јачих ставова из тога писма: »Чувај сам — описиваше Хусеин Милошу — то мајло јела што је пред тобом, ја сам моју чинију преврнуо. Ја баш за тог Султана нећу да знам, са којим ти обричеш да ме мирим. Свуда сам и увијек спреман да те дочекам, моја је сабља сјекла када твоја ни скована није била.«

Tako se ova dva čovjeka za uvijek raskrstiše. Bilo je i dalje žučne prepirke i vrijedanja u pismima, ali Miloš se više nije miješao u bosanske stvari.

U Novom Pazaru, između 7 i 11 jula vojska se bosanska snabdjela svima potrebama, zatim krenula dalje, ponijevši sa sobom sa grada topove. U Novom Pazaru ostavio je Husein srebreničkog bega sa stotinu ljudi, da čuvaju grad. Kada su stigli do Sitnice tu se zaustave. U to vrijeme nizamska vojska stigla je u Peć i Đakovicu, a odatle trebala je da krene i udari na Škodra-pašu. Husein je imao pravac da udari i osvoji Peć, a odatle na Kosovo. Idući put Kosova Bosanci su čuli za poraz Škodra-paše, što je na njih vrlo loše djelovalo. Oni su znali da je to bilo radi izdajstva zato su ipak išli puni nade i ponosa na Kosovo. Tu su očekivali i vjerovali da će doći do glavne i odlučujuće bitke. Gotovo svi istoričari slažu se, da su Bosanci približujući se Kosovu s velikim pouzdanjem u potpunu i pravednu pobjedu pjevali :

»Ми идемо на Косово равно
Гдје нам стари славу изгубише
Стару нашу славу праћедовску
И ми ћемо на пољу Косову
Ил' изгубит вјеру и јунаштво
Или ћемо ако Аллах дадне
Душманина свога побједити
И у Босну вратити се славно.«

Kosovo uzeše bez po muke, ondje su Bosance dočekivali kao oslobodiоce. Samo u Peći dođe do žešće borbe sa

Arbanasima i četama velikog vezira. Junačni i daroviti Ali-paša Vidaić, sada najvjerniji drug Husein-kapetana, brzo osvoji Peć i rastjera Arnautе. Poslije ovoga poraza kod Peći Arnauti počеше prilaziti na stranu Bosanaca. Veliki vezir nalazio se sa svojom vojskom u Skoplju i krenu se ka bari Sazliji protiv Bosanaca. Tu se otvori žestoka borba i nizami biše do nogu uništeni i potučeni. Husein-kapetan u borbi je zarobio 2000 nizama, zaplijenio mnogo čadora, topova i svu dežbanu i sav mutvak sadrazamov... Cor-Jusuf-pašu posjekli su Bosanci, a Hivzi-pašu teško su ranili, solunski paša lakše je ranjen, silistar njegov i čehaja zarobljeni su i u Prištini bačeni u aps... Pobjeda je velika zadobivena, samo je trebalo iskoristiti.

U to najkritičnije doba po tursku carevinu, leskovački i vranjanski paša oklijevahu i tumarahu po planinama, ne pcmažući nijednoj strani. Husein je imao namjeru, da se uputi Skadru u pomoć Mustafa-paši. Da je to učinio, i da je Skadar oslobodio, sasna bi drugi pravac ratovanje dobilo. Veliki vezir bio je u velikoj neprilici, glavna mu je vojska razbijena, a Bosanci osokoljeni pobjedom trebali su da krenu put Skoplja. Toga se veliki vezir najviše bojao. On pribježe zamkama i lukavstvu, da na taj način postigne ono, što nije mogao oružjem. On pošalje izaslanike Bosancima da sasluša šta žele i radi čega su se digli na oružje. Tatari su letili sa pismima iz jednog tabora u drugi, te se najposlije učini veliki vezir kao da pristaje na zahtjeve Bosanaca, pod uvjetom da dalje Bosanci ne prodiru i da se vrate natrag.

Zahtjevi Bosanaca bili su ovi :

- 1) da се у Босни и Херцеговини задржи ред без икакo-вих рефорама.
- 2) да се у Босни и Херцеговини постави за везира један између домаћих људи, што би била једина потврда и те-мељ босанске независности, и
- 3) да се одмах за везира Босне постави Хусин-капетан.

* .

Bosanci se pokazaše krajnje neuidavni baš onda kada se njihov posao bijaše najozbiljnije uputio uspjehu. Oni

zaboraviše u najtežim prilikama Škodra-pašu, koji im je toliko vremena služio kao zaštita. Što je još teža stvar ne sačekajte Bosanci da im se nove pravice potvrde fermanom, nego uzeše da je dovoljno ono što im je vezir obećao i pođoše natrag. Tatari velikog vezira nisu bili samo posrednici u pregovorima, nego su oni još nosili tajne poruke ponekim bosanskim velikašima: agama, begovima i kapetanima, u kojima je svakome laskao na svoj način, hvalio i veličao, a u isto doba među njima razdor i sumnju sijao. Tako je Tuzla-kapetan poslao pismo, u kome mu priznaje da je pravo da Bosanci dobiju sve ono što traže, ali da to nije u njegovim rukama, nego u Sultanovim. On će učiniti sve sa svoje strane, da im Sultan dadne za vezira Bosanca. Njegovo je mišljenje, da je za to mjesto nepodesan Husein-kapetan jer je još mlad, nego za taj položaj treba zreliji, stariji čovjek, a takav je samo on — Tuzla-kapetan. Naposlje nije ni lijepo vidjeti da se on stariji i ozbiljniji čovjek nalazi u buntovničkom taboru Husein-kapetana mlada, nevješta i neuka čovjeka. Na taj je način veliki vezir pleo spletke među viđenijim ličnostima u bosanskoj vojsci. Rezultati te politike odmah su se pokazali. Čim se održalo prvo vijeće poslije svršenih pregovora došlo je do burne i žestoke svađe. Tuzla-kapetan pao je u klopku velikog vezira, došao je u svađu sa samim Husein-kapetanom, digao svoju vojsku, ostavio svoju braću, sa kojima je izvojevao tolike pobjede i krenuo se kući. Ali-paša Vidaić, koji je odmah osjetio vezirove zamke, i opazio koliko velike i teške posljedice mogu snaći Bosance, htjede da jednim kratkim putem sve svađe ukloni i makne. Uzjaha konja, povede nekoliko najhrabrijih vojnika i uputi se za Tuzla-kapetanom da ga ubije i na taj način sve svađe u zametku uguši. Taj svoj naum povjerio je Husein-kapetanu, ali od toga ga zadržao Husein. Razdor je i dalje rastao.

Spletke i neprijateljstva protiv Husein-kapetana

Za Tuzla-kapetanom povedoše se i mnogi drugi, te odoše i vratiše se natrag u Bosnu. I sam Husein-kapetan ne čekajući potvrdu vezirovih obećanja, diže svoju vojsku sa Kosova pobjedom proslavljenju, ali već dosta umanjenu, i

vrati se u — Bosnu. U razdoru među bosanskom vlastelom, koji je stvorio veliki vezir, leži preokret ovoga ustanka koji je u sebi nosio klicu propasti da Bosna postane bosanska — samostalna. Čim se Bosanci udaljiše sa Kosova i ostaviše bojno polje, velikome veziru bile su određene ruke protiv Škodra-paše. Udari na njega lukavstvom i silom. Nisu izostala ni uobičajena izdajstva, te najposlije pođe velikom veziru za rukom da ga savlada, i Škodra-paša se predade. Posljednih godina Turci su postali mekši, pa su poklanjali živote i opasnim buntovnicima, kada bi ih savladali. Tako Škodra-pašu osudiše samo na progonstvo. Ali zato su bili suroviji prema njegovim ljudima. Njih su nemilice ubijali i na grozne muke bacali, samo da narod zastraše, da se ne bi digao više protiv svojih gospodara.

Veliki vezir krenuo se sa svojom vojskom na Kosovo i udari svoj stan u Vučitrnu. Odatle je mogao držati na oku i Srbiju i Albaniju i Crnu Goru, a naročito Bosnu. Čim se Husein vratio u Bosnu, ode pravo u Travnik. Tu je uredio svoj dvor, postavi za čehaju Hasan-alajbega Sijerčića, imenova divan-efendiju, haznadara i sve druge činovnike, koji su potrebni bili u vezirskome dvoru. U Sarajevu postavi za musellima Mujagu Zlatarevića. Husein je mislio da je postigao sve što je želio, te se potpisivao »Vitez od Bosne.« Razdor je među bosanskim prvacima sve više bujao i puštao sve dublje klice. Nesloge i zavisti bilo je prije Kosova, a kada se vratiše i kada bi savladan Škodra-paša, tada izbi razdor vsom snagom na površinu. Sve se to moglo stišavati i trpiti, a kada Husein uredi svoj konak u Travniku sasama na vezirski sa velikim raskošjem, onda kod mnogih prvaka izbi na površinu zavist svom snagom: zašto i oni ne bi mogli biti veliki veziri, baš kao Husein. Svojim spoljašnjim značajima, ponašanjem tome je Husein mnogo doprinio. On je bio gord i ponosan, pa i pomalo naduven, što je prelazilo u nesnosnost, a bio je u mnogim momentima naprasit. On je jedino sebi pripisivao sve uspjehe i plodove ratnog pohoda.

Kasnije se Husein stalno nastanio u Sarajevu, tako tvrde istoričari, protivno starim običajima, a i na negodovanje bogatih i moćnih građana šehar-Sarajeva, koji nikada nisu trpili da u njihovom gradu stoluje glavni pretstavnik

vlasti. Husein je uveo toliki sjaj i raskoš u svome konaku, da je to vrijeđalo proste i skromne navike njegovih jedno-mišljenika, a osim toga pokazivaše u svakoj prilici oholost i gordost, koja je ponižavala ostale starješine, koje je on držao u izvjesnom odstojanju, makar da su svi bili ravni, i pomogli mu da dođe do velike slave i pobjede.

Neprijatelji Huseinovi rasprostriješe glas da se on tajno sporazumio sa Portom i velikim vezirom u tome, da priznudi svoje Bosance da usvoje reforme i vježbanja, da bi bio postavljen za vezira Bosne. Narod je po svojoj prirodi konzervativan, nepovjerljiv i nepristupačan novim reformama i lako prima sve one glasove koji ga mogu u tome učvrstiti. Intrige su se i dalje plele oko imena Huseinova, njegov dobar glas počeo se rušiti i tamniti, a broj njegovih protivnika počeo se polako množiti.

Kapetan iz Tuzle, bio je jedan od najmoćnijih Huseinovih protivnika, pridobiven je lažnim obećanjima velikog vezira da bi on trebao biti velikim vezirom mjesto Husein-kapetana, i on se prvi odcijepi od Husein-kapetana. Na njega se ugledaše i mnoge druge narodne starješine. Vidaić Mahmud, paša zbornički odvoji se od Huseina i ne priznavaše ga za velikog vezira, zatvori se u tvrđavu zborničku sa jakom posadom, da se brani do zadnje kapi krvi. Glasoviti Ali-aga stolački, postavljen je 1832 godine za hercegovačkog vezira sa nazivom i dostojanstvom paše sa tri tuga, i on je stalno prijetio svojim upadom u Bosnu. Njemu je uspjelo da je pridobio na svoju stranu i priličan broj hrišćana.

U proljeće 1832 položaj Huseinov postao je vrlo težak i opasan, ali njegov ponos i gordost stajali su mu na putu, branili su da shvati situaciju u pravoj svjetlosti, on je tvrdo bio u uvjerenju, da će u kritičnom trenutku ponovo sav narod iskupiti se pod njegove barjake i prinuditi nezadovoljne starješine da saviju buntovne zastave i ponovo pođu svi do jednog za njim. Previše se Husein pouzdao u sebe, a malo je poznavao svoje starješine, doglavnike i čud' svoga naroda. U tome leži katastrofa njegova i njegova pokreta.

Razdor među Bosancima. — Borbe za slobodu i samostalnost Bosne.

Sav zauzet vašću ove zablude Husein ponovi još jednom zahtjev o svome naimenovanju kod Porte, pa navali na velikog vezira da održi prema njemu zadanu riječ. Husein je stalno tražio i želio da dobije potvrdu od Sultana na svoje vezirsko dostojanstvo. U novembru 1831 godine poslao mu je odgovor Rešid-paša. Ali kakav je bio to odgovor. U odgovor se na prvom mjestu ističe i naglašuje staro junaštvo Bosanaca, njihova vjernost i odanost prema Osmanovoj dinastiji, a zatim se upućuju Bosanci da napišu i pošalju molbe u Carigrad u kojem iskazuju vjernost spram dinastije, mole oprostaj zato što su se borili protiv Carigrada i traže potvrdu novoizabranoga vezira.

Zatim Rešid-paša naglašuje u pismu da nema ništa protiv toga da Bosanac bude veliki vezir, jer je već prestao zakon i običaj da se veziri uzimaju iz dvorskih kandidata. Ali kako Huseinovi pretci imaju zasluga za državu i dinastiju, to on može biti vezir samo pod uslovom, da se pokori sultanovoj naredbi i odmah ne gledajući na prigovore nekih, pokupi bosanske mladiće, obuče ih u nizamsko odijelo i počne ih vježbati po pravilima. Inače ako to sve ne prizna i ne učini, neće mu se dati vezirsko dostojanstvo i pašće u nemilost Sultanovu. To je kratak sadržaj pisma Rešid-paše, ili tačnije da kažemo zadnje opomene i ultimatum.

Kada su za ovo čuli bosanski prvaci, planu gnjevom i sila se uznemiri, a Husein izgubi i posljednu nadu da će dobiti mirnim načinom vezirsko dostojanstvo i da će se izmiriti sa Carigradom.

*

Godine 1832 sazove Husein bosanske hercegovačke prvake na skupštinu u Travnik, da se posavjetuje o daljem radu, jer su se pronosili glasovi da će sadrazam sa velikom vojskom uskoro poći na Bosnu. U glavnom ratnom vijeću odmah se pojaviše prepirke i svade; ipak se stvori zaključak da se po svoj Bosni i Hercegovini sakupi preko 60.000 vojnika, i da se od toga odvoji 20.000 pod vodstvom Ali-

paše Vidaića i pošalje kao avangarda protiv velikog vezira, a sa ostalom glavnom vojskom da krene Husein Građašević.

Razdor u vijeću imao je teške posljedice. Tuzla-kapetan otišao je iz Travnika još prije svršetka vijeća, a Mahmut-paša iz Zvornika i Memiš-aga iz Srebrenice vratili su se sa puta i time snagu Huseinove vojske oslabili. Poslije su se odmetnuli od Huseina priličan broj Sarajlija i Hasanbeg Trebinjac. Hasanbegu odmah se pridružio Smail-aga Čengić, koji je velikih i grdnih smetnja i neprilika pravio Husein-kapetanu. Stalno mu je napadao njegove haračlije i oteo preko 40 kesa (oko 20.000 groša).

Kada se u Carigradu čulo za stvari kako se odigravaju u Bosni, namjenjuju za namjesnika Bosne Kara-Mahmud-pašu seliktara (mačenosca) sa naredbom da preuzme upravu svojega pašaluka i povjere mu vojsku od 35.000 ljudi, koja je bila sastavljena, izuzevši malog broja nizama, gotovo sve od samih Arnauta. Arnauti su bili kćvni na Bosance radi Škodra-paše. Hercegovci nisu trpili Huseina, te u znak da ne odobravaju njegovu akciju obukoše nizamsko odijelo i metnuše fesove na glavu, kao Ali-aga, Baš-aga i Hasanbeg.

Našavši se u ovakoj neprilici Husein, i ako nije bio po prirodi svojoj žedan ničije krvi, morao se latiti zadnjih sredstava. Započe borbu sa svojim protivnicima. Najopasnije dao je ubiti, a ostale je prognao ili bacio u zatvor. Izdao je naredbu, da se sakupi čim prije i što više vojske, a u Sjenicu poslao je svoje ljude da jave Derviš-begu novopazarskome da spremi pekare za pečenje hljeba. Pošalje protiv Kara-Mahmut-paše koji je vodio oko 60.000 vojske Alaj-bega Todorovića, Mehmed-bega, Krupa-kapetana i Novskog kapetana Huseina sa 1800 najodabranijih svojih vojnika. Oni svi stignu kod Banjske i tu se utvrde. Otvori se žestoka i krvava borba, ali se jačoj sili nije moglo odoljeti. Najveći dio junački izgibe a ostalo bi zarobljeno i pohvatano te kao roblje poslato u Carigrad. Samoga Alaj-bega zarobiše Albanci, te ga posadiše na magarca i provedoše po okolni i gradu u kome je bio muslim. Iz ove borbe i pokolja jedva se spasilo 17 ljudi.

Zadnja bitka Husein-kapetana nedaleko Sarajeva

Kara Mahmud-paša uputi se odmah prema ćupriji na Limu, zaobiđe klanac Hisardžik gdje su se utvrdili Hadži Mujaga, Huseinov haznadar i Osmanbeg Dženetić. Mahmud paša htio je da zaobiđe klanac i da odsječe Bosancima odstupnicu. Tome se dosjete Bosanci ostave klanac i polete na ćuprju, zametne se krvava borba i Lim se oboji u krvi.

Bosanci su se borili kao lavovi, ali biše savladani. Jedni nađoše spasa u bjegstvu, drugi se podaviše u Limu, a neki se predadoše Kara Mahmudu. Hasanbeg Sijerčić koji je čuvao prelaz preko Drine čuvši za poraz na Limu, povuče se, te Kara Mahmud, bez otpora pređe Drinu. Sada Mahmud-pašina vojska pođe u gomilama put Sarajeva, čuvši Husein-kapetan za poraze na bojnome polju zapovjedi da se narod diže listom na bunu. U Huseinovoj kapetaniji sve što je bilo sposobnih ljudi da nosi oružje i muslimana i hrišćana, naoruža se i pridruži se pokretu. Sarajevski vladika sa 5000 Srba dođe u pomoć. Husein pohita u Travnik da organizira i te krajeve, jer se bojava upada Hercegovaca iza leđa. Vojska što je poslao pod zapovjedništvom Firdukapetana iz Lijevna protivu Čengića i drugova bi potučena. Pokraj svega toga nije smio Čengić dalje napredovati.

Husein sakupi 18.000 do 20.000 ljudi i sa njima pođe u susret neprijatelju, odlučan da se bori do zadnje kapi krvi, pa ili pobijediti ili slavno poginuti. Slabo je nade bilo na uspjeh, to su bili mali ostaci nekada velike i slavne Huseinove vojske. Džindžafić beg stari Huseinov protivnik poveo je opet akciju u Sarajevu protivu njega. Husein se bojava nemiira u gradu a i napada Rizvanbegovića i Čengića iza leđa. Ostavi nešto vojske u Sarajevu da čuvaju tvrđave i gradske kapije, a on sa glavnim dijelom krene se put Pala. Sa Huseinom bio je samo Vidaić sa 3000 hrabrih junaka. Sredinu bojne linije držao je Vidaić, hrabro je odbo nekoliko juriša Kara Mahmud paše, pomoći nije bilo ni sa koje strane, jačoj se sili moralo podleći i Husein se povuče prema Sarajevu i utabori se na Zlom Stupu. Odlučio je da brani Sarajevo do posljednjeg daha.

Borba na Zlom Stupu pokazala stalnost prijateljstva, vjernost i predanost druga drugu Husein-kapetana i Ali-

paše Vidaića. Toga dana stekoše obojica lovorove vijence. Na jednoj strani stajaše dobro organizirana vojska Kara Mahmudova, sve samih nizama, a sa druge strane Husein-kapetan i Vidaić sa 18.000 do 20.000 vojske, od kojih je bilo do 3000 koji su se borili kao lavovi. Ovoga puta zadobili bi Bosanci pobjedu, da nije bilo izdaje.

Sa jedne strane borilo se ponos i junaštvo, a sa druge regularna vojska, nizami. Borbu otvoriše nizami, prasnuse puške i zaciktaše a dim od puščanoga praha prekri cijelo bojno polje. Samo se čuje jauk i zapomaganje junaka. U najgušćim i najžešćim bojnim redovima borili su se kao divovi Husein i Vidaić. Jedan se sa drugim nadmetali u junaštvu, jurišali su na najopasnija mjesta sokoleći i povlačeći za sobom svoje junake. Pod Huseinom poginu osam konja. Čim bi koji konj pao, brzo bi uzjahao odmorenoga i poletio kao munja među neprijatelje. Neprijateljski redovi pokolebaše se, strahovite gubitke pretrpiše, počеше se naglo povlačiti, ostavljajući mrtve i ranjene. Izgledalo je da je bitka zadobivena. Glas se raznio da je Husein zadobio pobjedu. Kara Mahmud se već spremao na bijeg. Knez Miloš i dalmatinska generalna komanda dobili su već izvještaje da su Bosanci pobjedili. I zaista turska vojska počela je smalaksavati, lomiti se pod junačkim navalama Huseina i Vidaića, ali u tima najkritičnijim momentima, kada se pobjeda već osmijevala Bosancima, dođoše u pomoć Kara Mahmud paši Hercegovci pod vodstvom Ali-age Rizvanbegovića i Smail-age Čengića i padoše Bosancima u leđa.

Otvori se još žešća i krvavija borba. Bosanci su već smalaksali, a nizami osokoljeni novom pomoću, navališe još silnije i snažnije. Smalaksa Husein, smalaksa Vidaić, klonuše i svi njihovi junaci i počеше uzmicati. Ali-age udari s boka na Bosance, stvori zabunu i nered čme je završena bitka, a Bosanci doživješe potpuni slom. Bosanci upadoše u dvije vatre. Videći Husein da se neće moći izdržati, da je sve izgubljeno, bolno uzviknu:

»Ово је посљедњи дан наше слободе!« сабра и сакупи најхрабрије око себе, навали на низамски ланац, пробије га и сретно изнесе жив главу и упути се у Градачац.

И тако је битка свршена, и Хусеин-капетан Градашчевић, јунак од јунака, понос цијеле Босне изгуби мегдан недалеко зидина шехер Сарајева.

Husein-kapetan u progonstvu.

Husein stiže kući s nekoliko četa, koje su mu i u nesreći bile vjerne, i sa nekoliko starješina, odlučen da se zakopa pod gradačackim zidinama i tu junački pogine, na svozme ognjištu, radije no da živ padne u ruke novoga vezira. Ali pomisao da radi toga može biti razoren i uništen njegov rodni grad i da narod i njegova porodca mogu pretrpiti najstrašnije muke, izmjeniše njegovu odluku i on odluči, da pređe na austrijsko zemljište.

Husein je znao da nema za njega više staništa ne samo u Gradačcu, nego ni u cijeloj Bosni. Neki su mu poručivali, kako ga u Stambolu čeka svilen gajtan i fildžan crne kafe, a Austrija će ga lijepo primiti i bogato obdariti. Husein-kapetan uvijek je živio u dobrome sporazumu sa austrijskim vlastima, pa je čak njima mnogo pripomogao u održanju poretka na tursko-austrijskoj granici. Austrijske vlasti primiše ga vrlo lijepo i odrediše mu Osjek za boravište. Sa Huseinom su prešli Ali-paša Vidaić, Krupa-kapetan, sarajevski mulla, koji je uvijek bio vjeran i dobar prijatelj Huseinov, gotovo sve njegove ič-age i mnogi vjerni i iskreni ratnici. Bilo h je svega 200 duša.

Kara-Mahmud paša uđe u aSrajevo. Istina, nije se nikome svetio, niti je ikoga kažnjavao. Glavna je stvar, red i mir brzo se povратиše u gradu. Samo je imanje Husenovo-Zlatarevićevo i Dženetićevo zaplijenjeno u ime države prodato na dražbi. U ovom momentu Porta je morala biti oprezna i taktična spram Bosanaca jer su tako zahtijevale političke prilike. Kara-Mahmud kao vezir nije htio da stoluje u Travniku, kao što je bilo za prijašnjih vezira, nego podiže sebi na Gorici u Sarajevu konak i za svoje vojnike napravi vrlo brzo kasarne.

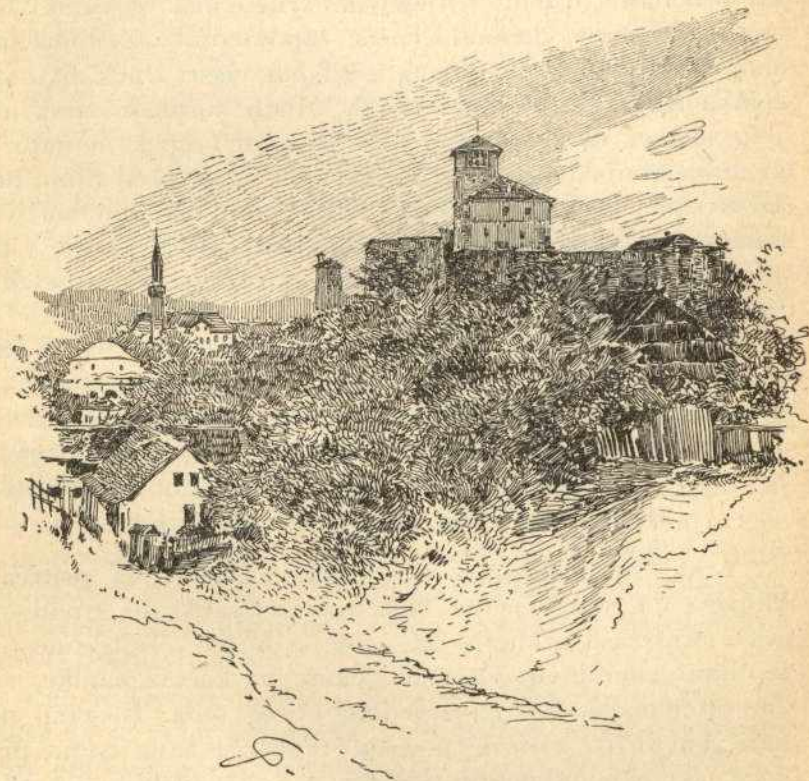
U Osjeku živio je Husein kao bjegunac. Bio je sumoran i tužan za otadžbinom, ali opet ponosan i gord, živio je raskošno kao pravi vezir, imao je dosta velike troškove. Makar da je imao dosta novaca, znalo se da će se sve to jedanput potrošiti. Tako je to išlo sve do početka oktobra

1832. godine. Austrila je bila malo raspoložena da daje novčanu pomoć iseljenicima, naročito iseljenicima radi bune prema zakonitom vladaru. Makar da je Husein učinio dosta usluga Austriji, ipak je on zajedno sa svojom pratnjom gledan nerado. Austrija je nastojala da ga se čim prije riješi. Zato poručise Huseinu, da traži milost u Sultana, obećavajući da će upotrebiti sav svoj uticaj i sve svoje dobre usluge, da dođe pomilovanje. Teškog iskustva već je stekao Husein, kako malo treba računati na Portina obećanja. On se stalno zanosio mislima, da se ponovo vrati u Bosnu i još jedanput povede narod u borbu za slobodu i svoja prava; a da moli milost daleko su bliže od toga njegove misli.

Austrijske vlasti stalno su navaljivale na Huseina da traži pomilovanje, u početku u lijepom tonu, a kasnije su bile sve surovije, arogantnije, dok nisu počele prijetiti i zastrašivati ga da će biti primorane, radi mira na granicama, da ga udalje u unutrašnjost ili zatvore u koju ugarsku tvrđavu. Videći Husein da je Austrija voljna da ga se čim prije riješi, teška srca i poslije dugog premišljanja napisao i poslao molbu u Carigrad — za pomilovanje.

Veliki vezir morao je otići u Malu Aziju, a Bosna je bila u velikoj nesređenosti, duhovi još se nisu bili smirili. Sarajlije su se već jedanput bile pobunile i napale Kara Mahmuda na Gorici, i on se teškom mukom protiv pobunjenika održao. BjeGUNACA je bio evliki broj na granici i jedva su čekali da im se ukaže prilika da upanu u Bosnu i ponovo dignu narod na bunu.

Zato Rešid-paša uputi poslanicu, preko Kneza Miloša svim bjeguncima, da se vrate u svoju otadžbinu. Veliki vezir obećavaše im sigurnost ličnosti i imanja, a osim Bosne ostavljao im otvoreno cijelo tursko carstvo da se mogu nastantati i živjeti gdje hoće. Najveći dio bjegunaca, koji nisu bili vidne ličnosti u pokretu primi pomilovanje i vrate se natrag u svoju domovnu. Od ove amnestije bio je izuzetan samo mali dio, a na prvom mjestu Husein kapetan i nekoliko njegovih najvjernijih drugova. Za njih je trebao ferman sultanski. Na posljetku dođe taj ferman u Zemun. Husein je živio u Osijeku i austrijske ga vlasti pozvaše da odmah dođe u Zemnu i čuje riječ Sultanovu.

Kula Husein-Kapetanova u Gradačcu

Husein dođe u Zemun sa svom svojom pratnjom ne kao bjegunac, već kao vezir, jahaše na arapskom konju, koji je sav bio iskićen zlatom i srebrom, a u ruci držaše štít od sunca, a sa lijeve i desne strane njegove, također na divnim konjima Ali-paša Vidaić i Krupa-kapetan, a za njima svita od stotina ljudi sve stasitiji od stasitijeg, bolji od boljega. U Zemunu u dvoru austrijskog đenerala trebao je biti pročitan Huseinu i njegovim drugovima — carski ferman, u prisustvu đenerala Fajta, zapovjednika Zemuna, pašinog izaslanika iz Beograda, gradskih vlasti i nekoliko izaslanika Kneza Miloša Obrenovca. Mladi bosanski vođa iduše u susret đeneralu jašući na divnom arapskom hatu sa bogatom konjskom ormom, a kavazi i čauši pred njim praćeni svojim ičagama, pašom Vidaićem i ostalim starješinama. Svi pokazivahu spram njega ono isto uvaženje i poštovanje, što su mu ga ukazivali u najsajnijim časovima njegove sreće i njegove vlasti.

Хусеин је био тужан и узнемирен, на лицу му се опаљало да је дубоко потресен. Видаић га упита, зашто је тако суморан и тужан? Хусеин му одговори: »Камо среће, да Босну никада не оставих, већ да сам у њој и живот изгубио«.

Boravak Husein-kapetana u Carigradu.

Kada su došli u dvor austrijskog đenerala pritrčauše Ali-paša i Krupa-kapetan Huseinu, prihvatíše ga ispod mišica i pridržauše uzengíje da sjaše sa konja. Tada uđuše u dvoranu generalovu. Tu ih dočekaše ne kao izgnanike, već kao otomanske dostojanstvenike prvog reda. Huseinu ponudi general da zauzme počasno mjesto i onda istom pročitaše akt o pomilovanju. Husein je sve to slušao sa istim dostojanstvom i mirnoćom kao da bi slušao ferman o naimenovanju za bosanskog valiju, koji je tako željno očekivao.

Amnestija bila je potpuna i bez pogodaba za sve učesnike u ustanku, koji su prebjegli u Astriju, zabrana stavljena na njihova imanja bila je dignuta. Svima je dozvoljeno da se slobodno vrata svojim domovima, ili da se nastane, gdje god bi želili širom cijele turske carevine. Jedino Husein-kapetan i Ali-paša Vidaić bili su izuzeti od ove car-

ske milosti, oni su morali otići u Carigrad i tu će im se istom narediti, gdje će dalje boraviti.

Ovo jako zbrinu Huseina. On pomisli da je to samo mamac da dođe u Carigrad i tu bi ga se lako svršio sa svojim životom. Austrijski general, izaslanik beogradskog paše i kneza Miloša, uvjeravali su ga, da se ne treba brinuti za svoj život, uvjeravali su ga, da je Porta potpuno odustala od svoga starinskoga sistema. Husein se lomio, predomišljao, ako odbaci pomilovanje i ne ode u Tursku, onda ga očekuje vječito tamnovanje u kakvoj austrijskoj tvrđavi. Prije nego što je krenuo na ovaj sastanak dat mu je rok od 48 sati sa strane generala, ili će ga odmah poslati u Komoran ili koju drugu tvrđavu. Lomio se, to su bili teški časovi života. Na kraju se odlučio, volio je i umrijeti sa svojom jednovjernom braćom, nego li živjeti kao rob među đaurima. On pređe toga istoga dana u Beograd. Na nekoliko dana prije toga poslao je svoju ženu sa kćerkom preko Beograda u Carigrad. To je bilo pred kraj mjeseca oktobra 1832. godine.

Većina begova i kapetana, koji su bili sa Huseinom, pohvatani su i poslani u Carigrad. Među njima bili su i Hasan-aga iz Peći, poslije Huseina najistaknutija ličnost u narodnome pokretu. Sultan zapovjedi da se Vidaić, Krupa-kapetan i Zlatarević pošalju u progonstvo u Malu Aziju, jer su sa ponosom odbili nizamsko odijelo. U Maloj Aziji umru Krupa-kapetan i Zlatarević, a Vidaić je kasnije bio pomilovan i dozvoljeno mu je da se vrati u svoju otadžbinu — Bosnu.

Čim je Husein prešao u Beograd, Turci Beograđani dočekaše ga sa svim počastima, sa dubokom predanošću i velikim oduševljenjem. Husein-paša, beograski vezir obasuo ga je svom pažnjom i brižljivošću, kakvu zaslužuje njegova nesretna hrabrost.

U Beogradu Husein je živio u vječitoj borbi i strahu šta će biti s njim u Carigradu. Na njega je to toliko djelovalo da se razbolio. Bio je uvjeren, da ga u Carigradu očekuje nasilna smrt, a možda i na samome putu. Teško se mogao odlučiti da napusti Beograd. Najposlije i taj čas dođe. Husein-paša poruči Husein-kapetanu, pazeći pri tome

na njegovu osjetljivost, bolest i klonulost, da se mora krenuti u Carigrad za koji dan. Sa sobom može povesti tako je glasila naredba, samo dva-tri momka. Morao je otpustiti sve svoje vjerne slugе i svoje ič-age, koji su mu bili odani kako u sreći, tako i u nesreći. Svi se oni rastadoše sa njim sa najvećom tugom, ma da mu ono malo novčanih sredstava, što mu je bilo na raspolaganju, ne dopusti da ih onako nagradi, kao što bi želio. Obaviješten knez Miloš o novčanom nedaći mladog i hrabrog vođe, skorašnjeg svoga smrtnog neprijatelja, i zaboravljajući pri tome oštре i teške zadevice, knez Miloš velikodušno mu priteče u pomoć, ponudi mu kao i Ali-paši zajam u dosta znatnoj sumi novaca, koji obojica prihvatiše sa zahvalnošću, a bez koga bi se našli u velikoj neprilici.

Husein je boravio u Carigradu preko dva mjeseca. Ponudiše mu viši čin u nizamu, nadajući se da će njegov primjer povući mnoge mu sunarodnike, te će ugledajući se na njega, dragovoljno primiti reforme. Husein se odupre svima obećanjima i predlozima, htio je da ostane dosljedan svojim načelima. Bio se istakao na čelu ustanka svoje zemlje, da bi izbjegao reforme i nizame, pa nije htio davati svojim sunarodnicima sramnoga primjera, usvajajući ponuđene časti u nizamu iz bojazni ili iz sujete. Porta gnjevna zbog njegova upornog odbijanja, progna Huseina u Trapezunt, gdje je, žudeći za svojim zavičajem, živio još samo nekoliko mjeseci, pa umro sa slavom jednog velikog junaka, koga ni nesreća nije mogla natjerati da traži milosti kod svojih neprijatelja.

U Bosni se, istina, povratio red, moglo se manje žaliti na nepravdu, ali su zato bila teška i jaka davanja. Za kratko vrijeme bilo je u Bosni do 10.000 disciplinovanih nizama, koji su se stalno vježbali i paradirali po varoši. Stari Bosanci teška su srca sve to gledali i sa dubokim uzdasima popraćali, žaleći za sretnim vaktom Husein-kapetana.

Karakteristika i značaj Husein-kapetana.

Najiscrpniju studiju o Husein-kapetanovu dođbu dao nam je Milenko Vukićević, a najbolji poznavaoци toga vremena jesu dr. Safvet-beg Bašagić, Mihajlo Gavrilović, Leo-

pold Ranke i Bartolomeo Kunibert. Svi su sa svoga gledišta ulogu i značaj Husein-kapetana detaljno i svestrano rasvijetliti.

Husein je bio gord i ponosan, mnogo je polagao na svoje ime, prošlost i rod, do spoljašnje etikacije manira do toga je mnogo držao. I kada je ustanak već bio savladan nikako se nije mogao pomiriti sa političkim stanjem prilika. Poslije sloma ustanka nije se mnogo brinuo za sebe ni za svoje zdravlje, uvijek mu je pred očima lebdila Bosna. U nesreći bio je gord i ponosan.

General Fojt divio se njegovom junaštvu, a Husein-paša vezir beogradski poštovao je Husein-kapetanovo vjehstvo, energiju i samopouzdanje, a može biti u duši je i simpatisao sa njegovim idejama i pokretom.

Kada je Husein došao sa svojom pratnjom u dvor zemunskog đenerala, đeneral ih je primio, osobito Huseina, sa mnogo pažnje i predusretljivosti. Đeneral je odmah pokazao Husein-kapetanu cijelu prepisku o amnestiji, samo da se uvjeri o iskrenosti Sultanovoj, tako isto i divan-efendija beogradskog vezira donio je sva potrebna dokumenta i najljepša uvjerenja Husein-paše. Husein-kapetan bio je više bezbrižan nego li tužan, vidilo se na njemu da se ne brine mnogo za svoj život i bezbjednost, on je pokazivao nezadovoljstvo, što nisu ispunjena obećanja iz Carigrada, samo bi ona mogla da umire i njega i Bosnu, i ništa drugo. Njegove misli letile su Bosni, želio je, da se samo u Bosnu povrati. Kada su mu spomenuli da mora ići u Beograd veziru i njemu se pokloniti, planuo je, damari su mu svi igrali i energično je odbio da se pred vezirom pokloni. Ponos mu to nije dopuštao, nije mogao još da shvati nesretne prilike u koje je pao.

U prepirci i odbijanju prošla su tako dva sastanka. Husein je neprestano stavljao pitanja i iznosio uslove. Najzad je pristao da ide u Beograd, i odmah je poslao jednog svog povjerenika da pripremi stan i da o tome obavijesti divan-efendiju beogradskog vezira. Odmah je napisao pismo đeneralu varadinske komande, gdje ga obavijestava da će preći u Beograd, i zahvaljuje mu se na »dobrom savjetu«, govori o svojoj nevolji i o nadi da će mu austrijski

car izraditi kod Sultana njegovu državu u Bosni. Pisao je također i knezu Meterniku, ali se za tačan sadržaj toga pisma ne zna.

Varadinski komandant pisao je đeneralu Fojtu »da se s ovim čudnovatim i vrlo opasnim čovjekom — Husein-kapetanom — svrši što prije, t. j. da mu se ostavi da se slobodno riješi za prelazak ili ne, jer se njegovo dalje prebivanje na pograničnoj tački ne može trpiti, i da ga u posljednjem slučaju moraju poslati u unutrašnjost.«

Husein-kapetan i Vidaić predoše iz Zemuna u Beograd 1 oktobra 1832 u 4 sata poslije podne. Beogradski Turci primiše Gradašćevića sa velikim poštovanjem jer su u duši duboko simpatisali sa njegovim pokretom i smatrali su ga kao mučenika.

U Beogradu počeo je Husein poboljevati. Čim je knez Miloš čuo da se Husein razbolio, odmah je naredio svome ličnom liječniku Bartolomeju Kunibertu, da mu priteče u pomoć svojim znanjem i vještinom. Kunibert je liječio Huseina dokle je god bio u Beogradu. Imao je prilike da se sa njim duže, češće i intimnije razgovara. Tada je saznao od njega mnoge zanimljive pojedinosti o njegovom nesretno svršenom preduzeću. Tada je Kunibert doznao, da su bosanske starješine mnogo puta prekoravale Huseina radi prevelike protivnosti spram Miloša, koja je dovela do slova i razlaza između ova dva čovjeka. Miloša nije trebalo, tako su govorili Kunibertu Huseinove starješine, vrijedati, nego laskati mu i ne tražiti u njemu neprijatelja.

Husein nije volio raju, mnogi tvrde, da je prezirao, ali zna se tačno da je on raju štitio, branio i nije dopuštao da se bez razloga progoni i kinji. Zna se, da je njegova kapetanija u Bosni bila nauređenija i najsrećnija u cijeloj Bosni. U njegovoj vojsci bio je priličan broj hrišćana, i to najviše iz njegove kapetanije.

Mnogi traže uzroke borbe i svađe između Husein-kapetana i Ali-paše Rizvanbegovića. Teško je o tome reći pravi i istiniti sud. Dovoljno je reći da Turska ne poznaje ni krvnog ni nasljednog plemstva, niti ga je bilo u ijednoj pokrajini osmanlijskog carstva, samo Bosna i Hercegovina činile su u tome iznimku. Bosanska aristokracija

stekla je sebi i svojoj zemlji sva autonomna prava i priznavala je samo pro forma Sultanov suverenitet. Padišaha su više štivali kao vjerskog poglavicu a ne kao vladara. Pravi gospodari zemlje bili su domaći velikaši. Onda je razumljivo zašto je među velikašima, koljenovićima nastala surevnjivost i borba: ko će biti prvi. Svak je želio da bude prvi, i čim bi se jedan podigao javljala bi se kod drugih ljubornost i zavist i ustajali bi odmah protiv njega.

Ima jedna vrlo interesantna crtica zašto su Husein-kapetan i Ali-paša bili krvni neprijatelji. Meleć-hanuma, mati Huseinova, žena bistra, oštroumna i vrlo otresita, pazila je mnogo na odgoj i vaspitanje svoja sina, želila je da joj bude prvi ili među prvima. Tako jedanput na vijeću vezirskom u Travniku, zamoli mati Huseinova vezira da joj učini tu uslugu, kad uđe Husein u vijeće da mu vezir odmah s vrata učini temena, ponudi do sebe da sjedne, i da po koji put upita prvo Huseina za savjet što on misli. To je malenkost, a Huseinu će jako dići glas kod svih ostalih aga i kapetana. Vidjeće se, da je Husein vrlo uplivna ličnost. Vezir obeća, i tako je uradio. Kada se svrši vijeće Ali-paša Stočević, koji je bio stariji od Huseina 30 godina, zapali čibuk. Slučajno mu pade lula, a Husein je bio pokraj njega, nehotice stade na nju zgazi je i smrvi. Ali-paša se naljuti, namršti, planu i reče Huseinu: Zapamtićeš me Huseine! I zaista zapamtio ga je na Zlom Stupu. To su bile malenkosti, slučajnosti može biti i istinite ali u njma narod traži razloge, opravdanja svađama svojih starješina, svojih vođa. To su vrlo interesantna i opravdana tumačenja i razlozi po sudbinu Bosne i Hercegovine.

Kunibert završuje svoju studiju o Husein-kapetanu ovim riječima :

»У Босни се крије снага и моћ коју у себи има југославенска народност, чији се значај доселе није још био довољно опјенио у Европи.«

Тако је о нама писао Бартоломео Куниберт, Италијан по народности, који је дуже времена живио у Србији и упознао врло добро душу народну. Он је то дјело писао око 1840 године, неколико година иза слома Хусеинова.

Када је Хусеин преводио војску на Косово, потписивао се :

»Хусеин Капетан Градашчевић витез и предводител целе босанске војске«, а поред имена стављао је свој муhur, који је био у злату изрезан. Он није одбранио Босне, али је јуначки бранио и бранећи је дао lijep примjer slavnog јунаштва и чисте несебичне љубави према својој отадзбини.

